

Haraker, Kungsåra, Romfartuna kyrkor

Fönsterrenovering 2020

Antikvarisk rapport

Haraker, Kungsåra och Romfartuna socken
Västerås kommun
Västmanlands län
Västmanland

Helén Sjökvist

Haraker, Kungsåra, Romfartuna kyrkor

Fönsterrenovering 2020

Antikvarisk rapport

Haraker, Kungsåra, Romfartuna socken
Västerås kommun
Västmanlands län
Västmanland

Helén Sjökvist

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Pilgatan 8D, 721 30 Västerås
Tel: 021-80 62 80
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2023

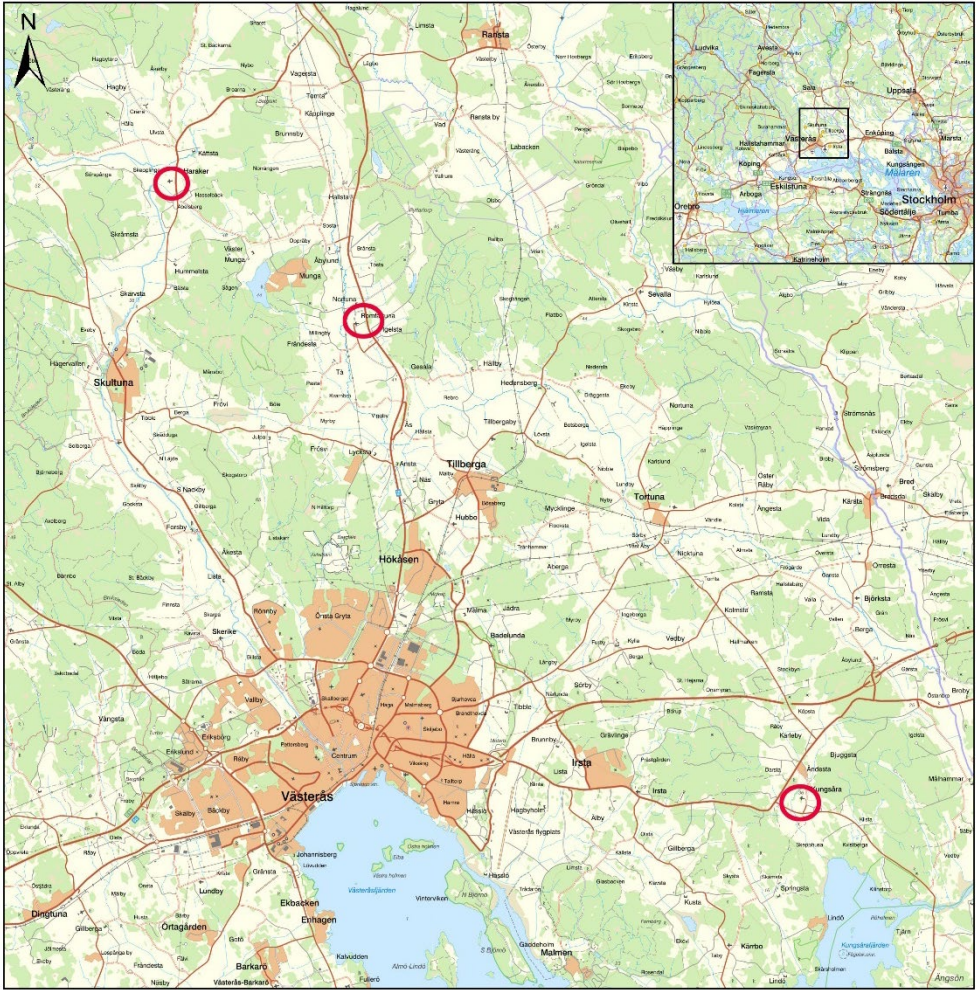
Omslag: Del av korffönster i Romfartuna kyrka urplockat för åtgärd på verkstad. Foto: Lars Pernhall.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. MS2012/02954.

ISBN 978-91-8041-132-5

Innehåll

Innehåll	4
Inledning.....	5
Historisk bakgrund	5
Harakers kyrka.....	5
Kungsåra kyrka.....	5
Romfartuna	6
Genomförda arbeten	6
Haraker	6
Kungsåra.....	11
Romfartuna	17
Dörrar	26
Resultat	27
Referenser.....	28
Otryckta källor.....	28
Litteratur.....	28
Tekniska och administrativa uppgifter	28

Figur 1. Kyrkornas läge markerade på karta. Underlagskarta LstGIS.

Inledning

Under 2020 har Haraker, Kungsåra och Romfartuna kyrkor genomgått renovering och underhåll av fönster och dörrar. Arbetet har utförts dels på plats och dels i verkstad. Tillstånd till arbetet gavs från Länsstyrelsen med diarienummer 433-548-2020, 433-549-2020 och 433-550-2020.

Historisk bakgrund

Harakers kyrka

Det råder delade meningar om när kyrkan ursprungligen uppfördes. I flertalet publicerade kyrkobeskrivningar antas att den uppfördes på 1300-talet och skulle då ha omfattat sakristia och ca 2/3 av dagens långhus. Under 1400-talet utvidgades kyrkan ytterligare och möjligen ersattes större delen av den äldre kyrkan.

På 1670-talet och 1741 blev kyrkans fönsteröppningar fler och större. Vid sistnämnda år överkalkades dessutom kyrkorummets målningar och murverken förstärktes med dragjärn. Vid 1700-talets slut var valv och väggar i sakristian och långhusets västligaste travé i så dålig kondition att de, liksom vapenhuset mot söder och dåvarande torn revs 1795-1798. Vid kommande arbeten kom långhuset att förlängas sex meter västerut och ett tegelmurat västtorn med koppartäckt lanternin uppfördes efter ritningar av P W Palmroth. Nya takstolar och ett nytt spånklätt yttertak byggdes. Fönsteröppningarna förstörades ytterligare och gjordes likformiga. Fönstersnickerierna är idag målade med mörkbrun oljefärg och fönstrens spröjsade ytterbågar har klara rutor av munblåst glas. Framför ligger solbänkar av skiffer. Fönstren har sedan 1936 innerbågar med blyinfattade rutor av nyantikglas i olika färger. Senaste större exteriöra renovering genomfördes 2005.

Kungsåra kyrka

Kungsåra kyrka uppfördes 1751–1753 på grunden av medeltidskyrkan, vilken troligen härstammade från 1300-talet.¹ Vid nyuppförandet revs det äldre långhuset och endast sakristian behölls.² Långhuset försågs med ett för tiden modernt brutet takfall som valmades över östra gaveln. Takfallen spåntäcktes. Över det nya vapenhuset i väster restes ett 11 alnar högt torn av gråsten. Över kyrkorummet slogs två flacka kryssvalv av tegel.

Vid ombyggnad och stor yttre upprustning 1873 förstörades fönsteröppningarna nedtill och dagens fönsterbågar av gjutjärn blev insatta. Fönstren förstörades nedtill två fot. Nya fönsterbågar av gjutjärn insattes, delvis försedda med målat glas. Även det runda gavelfönstret nygjordes. I de förstörade fönsteröppningarna gjordes solbänkar av plåt. Norra långsidan har idag en och södra långsidan två rundbågiga fönsteröppningar, försedda med fasta, svartmålade gjutjärnsfönster med munblåsta rutor av klarglas. Över västportalen och i östra gaveln sitter runda fönster, det senare igensatt på insidan. Tornets västportal är rundbågig med en panelklädd pardörr som målats med gråbrun

oljefärg. På norra sidan finns en panelklädd enkeldörr till tornets trappuppgång och i söder en mer rustik tjärad port in till koret. Långhuset har ett brutet tak, valmat över östra gaveln, täckt med falsad plåt som målats med svart oljefärg. Sakristian har ett sadeltak täckt med små skivplåtar, de äldsta från 1850. Senaste större exteriöra renovering utfördes 2008 då långhustaket lades om och lanterninen och spiran renoverades.

Romfartuna

Romfartuna kyrka uppfördes troligen i början av 1300-talet. Dendrokronologisk datering av de äldsta delarna av kyrkans takstolar, på södra sidan, visar att det förekommer virke som med säkerhet fälldes vinterhalvåret 1306-07.1 Då som nu var byggnadskroppen rektangulär med två ingångar på södra sidan.2 På östra gaveln fanns troligen ett trekopplat fönster, på norra och södra långsidan vardera ett tvåkopplat fönster. Det brant sluttande yttertaket var sannolikt spånklätt. Över det ursprungliga kyrkorummets fanns ett högt trätunnvalv med stor spännvidd. På vinden syns ännu spår av det ursprungliga tunnvalvets takstolar. Kyrkorummets väggar var dekorerade med målningar i bysantinsk stil, varav fragment återstår. Romfartuna har ett typiskt gotiskt kyrkorum. Även det branta takfallet är typiskt för den unga gotiken liksom murarna av gråsten. Vid ombyggnad som var klar 1427 fick kyrkorummets slagna valv, så att det delades i ett mittskepp och två sidoskepp. Tornet påmurades till nuvarande höjd på 1660- och 70-talen. Byggmästare Lars Olofsson från Köping lät utföra den karakteristiska, spetsiga spiran, vilken ursprungligen var spånklädd och rödfärgad. Kort därpå lät Johan Gabrielsson Sparfvenfeldt bygga ett gravkor på kyrkans södra sida. Vid inre arbeten 1686 tillbyggdes kyrkans sido- och orgelläktare, samtidigt med nya bänkar, nytt golv och nya fönster i öst och väst. Sakristian utvidgades 1758 och fick säteritak. Fönsteröppningarna fick nuvarande storlek 1830. Senaste större exteriöra renovering av kyrkan genomfördes 2006.

Genomförda arbeten

Haraker

Före åtgärderna var flera av fönstren i dåligt skick. Träet var uttorkat, i synnerhet på södra sidans fönsterbågar, och i några fall fanns rötskador i fönsterbågarna. Fönstren åtgärdades senast vid en renovering av kyrkans fasader 2005. Då nyttillverkades bland annat det södra fönstret i lanterninen till större delen och delar byttes även i lanterninens västra fönster. Enligt de uppgifter som lämnades vid renoveringen 2005 användes linoljafärg från Wibo till såväl fönster som ljudluckor vid ommålningen. Ljudluckornas flagnade färg 2020 uppvisade dock ett utseende som gjorde att man möjligen kan vara tveksam till detta. Någon närmare analys har dock inte gjorts och därmed utgick man från att tidigare uppgifter var korrekta men den dåliga vidhäftningen gjorde att det krävdes relativt omfattande rengöring av luckorna.

Utvändig ommålning utfördes av samtliga fönsterpartier i fasader, torn (lanternin) och ljudluckor. Invändigt utfördes ommålning av nio fönsterpartier med ytterbågars insidor, karmens mellansidor, tvärpost och mittpost. Ommålning utfördes också av lunettfönsterpartiets insida. Ommålning utfördes med Engwall och Claessons

linoljefärg med exteriör kulör NCS S 7020-Y40R, interiör kulör NCS S 0502-Y. Metallbeslag är rostskyddsbehandlade och i vissa fall bytta.

Fönstren var i relativt stort behov av lagningar. På flera bågar fanns uttorkade eller rötskadade partier. I lanterninen har västra och norra fönstret åtgärdats med halvsulningar av bottenstycken. På södra fasaden fanns skador på det västligaste fönstret samt de två östligt placerade fönstren. Särskilt mycket åtgärder behövde vidtagas med det västra fönstret på södra fasaden där flera bågar behövde åtgärdas.

Befintliga mjukfogar mellan karm och solbänk ersattes med Laseal silikonfri fog som målades in i fönsterkulör.

Figur 5. Södra fasaden västra delen uttorkat samt glipa mellan mittpost och karmbotten.

Figur 6. Skador samma fönster efter hörnjärn som fallit bort på grund av rötskador i fönsterbågen.

Figur 7. Befintlig fog mellan karm och solbänk.

Figur 8. Exempel från norra sidan med befintliga mjukfogar mellan solbänk och plåt.

Figur 9. Exempel på färgbortfall från en av ljudluckorna. Stora slagande partier.

Figur 10. Mindre fönster i sakristian.

Figur 11. Färgbortfall från fönster i lanterninen.

Figur 12. Färgbortfall från fönster i lanterninen.

Figur 13. Fönsterposten i västra lanterninfönstret var mycket rötskadad och såväl mittpost som byttes.

Figur 14. Båge från tornets norra sida. Foto: Arne Nilsson fönsterrenoveringar.

Figur 15. Båge från tornets norra sida. Foto: Arne Nilsson fönsterrenoveringar.

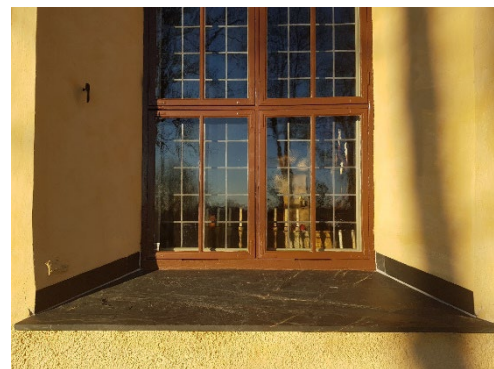
Figur 16. Båge från södra fasaden, närt längst mot öster. Foto: Arne Nilsson fönsterrenoveringar.
Figur 17. Båge tornets södra fasad. Foto: Arne Nilsson fönsterrenoveringar.

Figur 18. Åtgärdad glipa mellan karm och solbänk.

Figur 19. Åtgärdade börnjärn och inmålad fog under karm.

Figur 20. Åtgärdat börnparti på högga, övre bågen.

*Figur 21. Åtgärdad fönsterbåge samt mörkare fog mot solbänken på sidorna.
Figur 22. Ommålad innerbåge i kyrkorummet.*

*Figur 23. Färdigrenoverat fönster.
Figur 24. Västra mittposten i lanterninen är utbytt.*

Figur 25. Åtgärdade ljudluckor.

Figur 26. Åtgärdade ljudluckor.

Kungsåra

Senaste kända större renoveringen av fönstren i Kungsåra kyrka genomfördes 1998 då såväl inner- som ytterbågar åtgärdades. Ytterbågarna kan dock ha underhållsmålats senare.

År 2020 genomfördes en utvändig ommålning av samtliga fönster- och portpartier i fasader och torn. Både inner- och yttersida och fönsterpartiers mellansidor liksom karmar och poster.

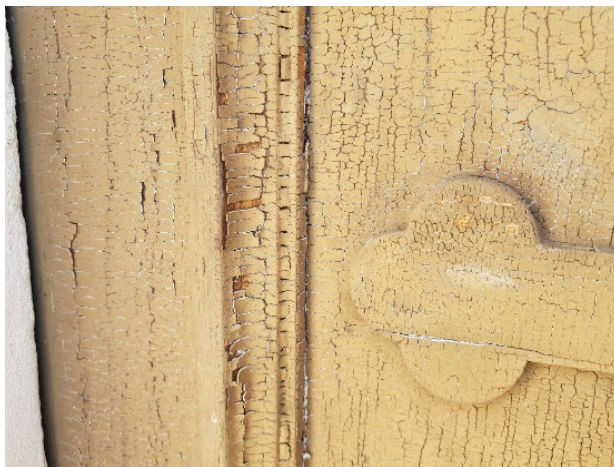
Målning av innerbågar har utförts med linoljefärg från Engwall och Claesson. Linoljekitt har använts vid omkittning. Ytterbågar av gjutjärn är rostskyddade med Isotrol klarlack grund från Introteknik, en linoljealkydbaserad grundfärg. Utvändiga fönsterpartier målade med linoljefärg i en svart kulör. Karm mellansidor och tvärposter är målade med linoljefärg i kulören RAÄ 7A-36. Tornfönster mot väster har kulören RAÄ 5A-36. Fönsterparti sakristia RAÄ 5A-36. Västra porten är behandlad med en oljelasyr från Wibo i ljus ekkullör. Kordörr i söder är målad i kulören RAÄ 5A-36.

Insida av fönsterlucka till sakristian har tjärats med dalbränd tunn tjära.

Figur 27. Entre korets södra sida före åtgärder.

Figur 28. Exempel från södra sidan. Hur ser fog ut mellan karm och solbänk. Inmålad?

Figur 29. Västporten med omfattande krakelering i färglager och dålig vidhäftning. Uttorkat virke.

Figur 30. Krakelering i färglager och dålig vidhäftning.

Figur 31. Underliggande färglager västport.

Figur 32. Underliggande färglager västport.

Figur 33. Norra sidan. Kapat elrör.

Figur 34. Norra sidan. Fog mellan puts och plåt. Skulle den åtgärdas?

Figur 35. Lucka sakristia.

Figur 36. Lucka sakristia

Figur 37. Sakristians fönster före åtgärder.

Figur 38. Sakristian, beslag som delvis rostade. Pluggen i överkant bör samman med hål i fönsterluckan.

Figur 39. Sakristia tidigare silikonlagning där plugg saknas. Smärre rostangrepp och kittbortfall samt sprickor i kittfals.

Figur 40. Kittfals insida ruta.

Figur 41. Kittbortfall och sprucket kitt på insidan av rutorna.

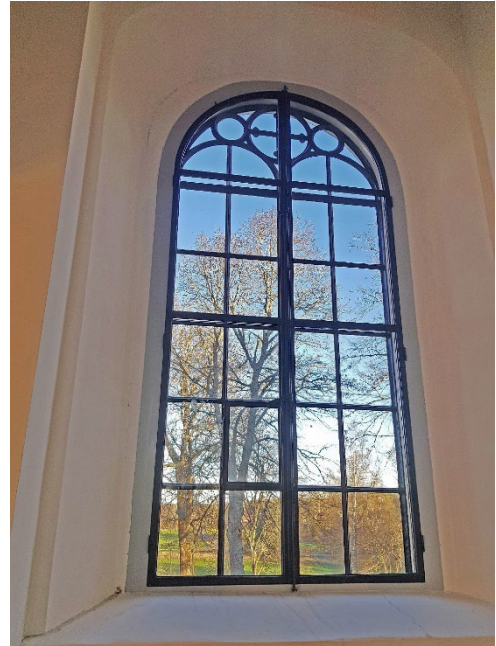
Figur 42. Båge efter åtgärder.

Figur 43. Båge efter åtgärder.

Figur 44. Båge efter åtgärder.

Figur 45. Innerbåge efter åtgärder.

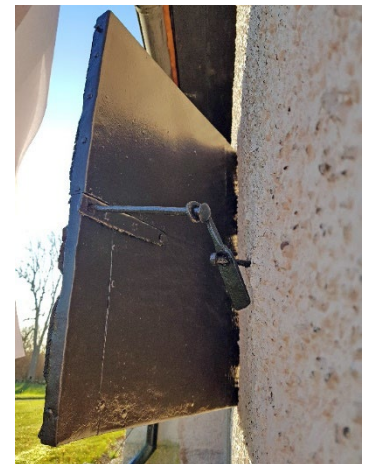
Figur 46. Tornfönster efter åtgärder.

Figur 47. Tornfönster efter åtgärder.

Figur 48. Framsiad lucka behandlad.

Figur 49. Målad baksida på sakristiefönster.

Figur 50. Innerbåge efter åtgärder.

Figur 51. Innerbåge efter åtgärder.

Figur 52. Innerbåge efter åtgärder.

Figur 53. Innerbåge efter åtgärder.

Figur 54. Västporten eklaserad.

Figur 55. Eklaserad västport.

Figur 56. Färdigmålad dörr på södra långhuset.

Figur 56. Färdigmålad insida dörr på södra långhuset.

Romfartuna

Undre delen av fönstret har kittats med linoljekitt i likhet med handling. Övre delen av fönstret har en form-instabil konstruktion. Den omfattande storleken på fönstret (2,80x3,10) gör att det i viss mån behöver förstärkas. Man behövde förstärka knutpunkterna med lim och försänkta skruvar vilka pluggats för att inte synas. Tidigare har de endast varit spikade. Spiken har fått sitta kvar.

I övre delen av fönstret har ett modernare kitt, LAseal, använts vilket ger en större flexibilitet mellan materialen än linoljekittet. LAseal innehåller kisel och sluter bättre an mot glaset. Produkten kan skäras bort från glaset vid renovering vilket gör att det är reversibelt. Möjligen finns lite tveksamhet om åldersbeständighet, men det finns erfarenhet cirka 15 år som visar att det håller bra i anslutningen mot glaset.

Glaset i korffönstret består av vanligt 3 mm planglas, inga äldre rutor finns. Fönstret var sedan tidigare fastskruvat med torxskruv, vilket gör att man kan tänka sig att det varit åtgärdat i sen tid.

I projektet diskuterades om det befintliga planglas i fönstret skulle bytas mot renoveringsglas/draget glas. Endast omkring fem fönsterrutor var trasiga före åtgärderna. Det beslöts dock att hellre lägga resurser på innerfönstret som på sikt kommer att behöva genomgå en mer omfattande renovering.

Karmbottenstycket i korffönstret var kraftigt rötskadad och i behov av trälagningar. Orsaken är sannolikt kondensproblem mellan ytter och innerbåge. Karmbotten renoverades på plats. Ytterligare åtgärder för att minska risk för fortsatta kondensproblem sköts upp till renoveringen av innerfönster.

Färgsättning på fönsterpartier i fasader RAÄ 1D – 44 Bränd terra. Små fönsterpartier i tornfasader RAÄ 7A - 36 Grå-umbra.

Figur 57. Rutor har bytts tidigare men kittet har då inte blivit inmålat.

Figur 58. Gåpa mellan plättäckning och solbänk.

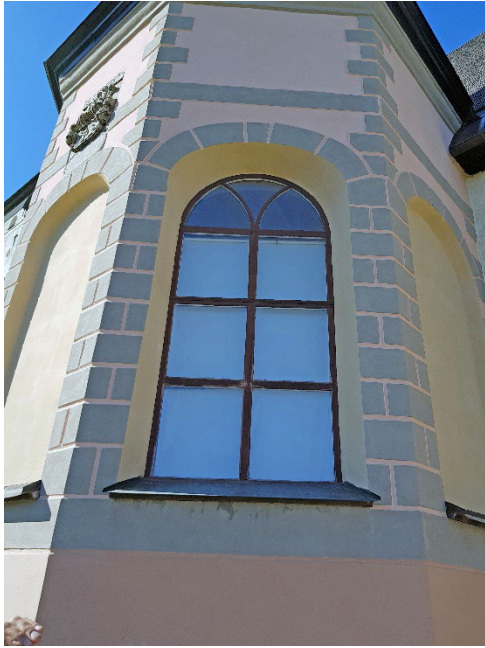
Figur 59. Sprickor i träet på fönsterbåge i söder.

Figur 60. Södra vapenhuset, dörr före åtgärder

Figur 61. Södra korentrén före åtgärder.

Figur 62. Fönsterbågar gravkor.

Figur 63. Fönsterbågar gravkor.

Figur 64. Skador i karmens nedre södra del.

Figur 65. Omfattande rötskador i karmbottenstycke korffönster, sett mot norr.

Figur 66. Omfattande rötskador i korffönstrets karmbottenstycke sett mot sydväst.

Figur 67. Omfattande rötskador i korfönstrets karmbottenstycke.
Figur 68. Omfattande rötskador i korfönstrets karmbottenstycke.

Figur 69. Skador i korfönsterbåge. Svaga partier.

Figur 70. Skador i korfönsterbåge.

Figur 71. Skador fönsterbåge från Romfartuna.

Figur 72. Reparation av övre del av korffönster.

Figur 73. Färdigställt fönster, västra delen.

Figur 74. Färdigställt korffönster.

Figur 75. Färdigställt körfönster.

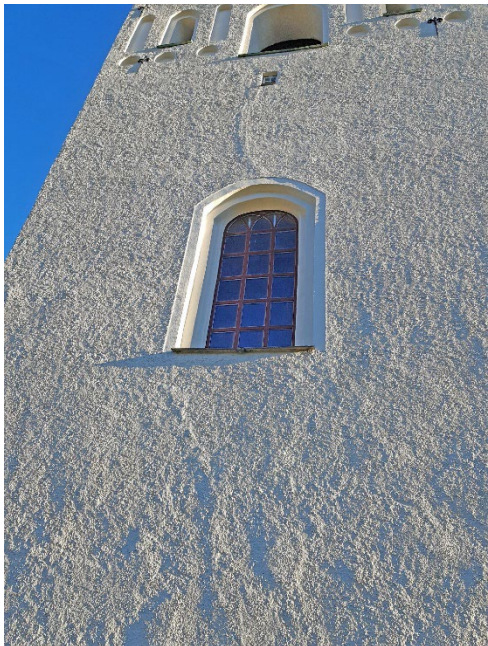
Figur 76. Körfönstrets övre del efter åtgärder.

Figur 77. Korfönstret efter renovering.

Figur 78. Fönster i gravkoret efter renovering.

Figur 79. Fönsterbåge i tornet efter åtgärder.

Figur 80. Fönsterbåge i sakristia efter åtgärder.

Dörrar

Dörren in till vapenhuset behandlades med en tunn dalbränd tjära. Det medeltida smidet på dörren borstades försiktigt rent med mjuk stålborste. Därefter behandlades det med rå linolja som värmts upp till 60 grader. Den råa linoljan blir inte lika glansig som den kokta och genom att den värma den så att den är på väg att börja oxidera lite torkar den snabbare och blir inte lika kletig som den råa annars är. Den smidda porten in till koret, även den av medeltida ursprung, behandlades med linolja lika smidet på vapenhusets dörr.

Figur 81. Dörren behandlad med tunn, dalbränd tjära.

Figur 82. Smidet behandlat med uppvärmd linolja.

Figur 83. Den plåtklädda dörren behandlad med uppvärmd linolja.

Resultat

Åtgärderna har i stort sett följt den tekniska beskrivningen som legat till grund för länsstyrelsebeslutet. Några små justeringar har gjorts, bland annat vad gäller kittet på korffönstret i Romfartuna där övre delen av fönstret visade sig vara instabilt i sin konstruktion och behövde ett kitt som fäste bättre mot rutorna där det fanns större risk för rörelser i virket.

Referenser

Otryckta källor

Hammarskiöld, Rolf. (2005). *Karaktisering av Harakers kyrka*. Västerås stift.
Hammarskiöld, Rolf. (2005). *Karaktisering av Kungsåra kyrka*. Västerås stift.
Hammarskiöld, Rolf. (2005). *Karaktisering av Romfartuna kyrka*. Västerås stift.

Litteratur

Ahlberg, Hakon & Björklund, Staffan (2000). *Västmanlands kyrkor i ord och bild*. Falun.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:</i>	20060
<i>Länsstyrelsens dnr:</i>	433-548-2020, 433-549-2020, 433-550-2020
<i>Landskap:</i>	Västmanland
<i>Län:</i>	Västmanlands län
<i>Socken:</i>	Haraker, Kungsåra, Romfartuna
<i>Kommun:</i>	Västerås
<i>Beställare:</i>	Västerås pastorat
<i>Projektledning:</i>	Lars Pernhall
<i>Entreprenörer:</i>	Målericenter AB Arne Nilsson fönsterrenovering AB
<i>Antikvarie:</i>	Stiftelsen Kulturmiljövård Helén Sjökvist Pilgatan 8D 721 30 Västerås